

Mnichov a druhá světová válka 1938 - 1945

Přijetí Mnichovské dohody československým prezidentem a vládou vedlo k zásadním politickým, státoprávním ale i ekonomickým a sociálním změnám. Období mezi „Mnichovem“ (30.9.1938), jímž Československo ztratilo ve prospěch Německa rozsáhlá území i obyvatelstvo, a vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava (15.9.1939) se označuje také jako období Druhé republiky. Po Mnichovu došlo k významným změnám v postavení československé vlády, a tím i jejího Předsednictva. Nejprve prezident E. Beneš ještě před svojí abdikací na funkci prezidenta republiky jmenoval reorganizovanou vládu vedenou generálem Janem Syrovým. Symbolem změny zahraničně politické orientace Druhé republiky se zejména stalo jmenování Františka Chvalkovského novým ministrem zahraničních věcí. Vzhledem k tomu, že po Benešově abdikaci dlouhou dobu nebyl zvolen nový československý prezident, vykonávala pravomoci prezidenta podle československé ústavy z roku 1920 právě vláda. Z tohoto důvodu Předsednictvo ministerské rady administrativně zajišťovalo i tyto rozšířené pravomoci, zejména pokud jde o reprezentační, jmenovací a zahraničně politické záležitosti. Zvýšené kompetence Předsednictvu ministerské rady zůstaly i po zvolení dosavadního prezidenta Nejvyššího správního soudu dr. Emila Háchy prezidentem druhé Československé republiky.

V roce 1938 tak mělo Předsednictvo ministerské rady následující strukturu: v čele zůstal přednosta úřadu. První odbor se nazýval administrativní a jeho 3 oddělení měla na starosti správní agendu Předsednictva, administrativní zajištění schůzí vlády a mezinárodní smlouvy. Druhý odbor se nazýval politický a jeho součástí byl osobní sekretariát (kabinet) ministerského předsedy a 3 oddělení pro styk s Národním shromážděním, interpelace a pro národnostní otázky. Třetí odbor byl odborem legislativním, jehož první oddělení se zabývalo přípravou zákonů, vládních nařízeních a vyhlášek a druhé tvořilo sekretariát tzv. Právní rady. Čtvrtý odbor – personální - byl rozdělen na tři oddělení, z nichž první se zabývalo návrhy pro Slovensko, druhé pak právním a hmotným postavením státních úředníků a třetí osobními návrhy jednotlivých ministerstev. Pátý odbor měl na starosti hospodářské záležitosti Předsednictva a přidružených orgánů, zatímco poslední, šestý odbor byl odborem tiskovým.

Význam vlády ještě narostl po změnách, kterými prošel československý politický a právní systém, stejně jako státoprávní uspořádání česko-slovenského státu v listopadu a prosinci 1938. Dne 18. listopadu 1938 se ustavila za předsednictví agrárníka Rudolfa Berana Strana národní jednoty, která se měla stát jedinou vládní stranou v českých zemích. Poté, co byl 30. listopadu 1938 zvolen E. Hácha prezidentem, byla 1. prosince jmenována nová vláda vedená právě Rudolfem Beranem. Jedinou českou (loajálně) opoziční silou se pak stala Národní strana práce, jejíž páteř tvořili dosavadní sociální demokraté.

Dalším mezníkem se stalo přijetí zákona č. 330 / 1938 Sb. Z. a n. o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Československé a o mimořádné moci nařizovací ze dne 15. prosince 1938. Přijetím tohoto zmocňovacího zákona se na dva roky rozšířila pravomoc vlády v legislativních otázkách tím, že mohla přijímat vládní nařízení s mocí zákona. Právě Předsednictvo ministerské rady se mělo stát hlavním orgánem pro přípravu právních norem přijímaných nyní již téměř výhradně vládou. Prezident Hácha mohl k návrhu vlády přijímat ústavní dekrety, této pravomoci však nevyužíval. Hospodářské, sociální a finanční problémy spojené s pomnichovským vývojem (mimo jiné i s přílivem Čechů z

odstoupených území) měla pomoci řešit tzv. Státní hospodářská rada zřízená při Předsednictvu ministerské rady jako poradní sbor vlády v prosinci roku 1938. Tento orgán podával ve výše zmíněných otázkách vládě dobrá zdání a návrhy. V Předsednictvu ministerské rady se též vytvářelo nové administrativní zajištění vztahu mezi ústřední československou vládou a slovenskou autonomní vládou. Nedořešené zůstaly především otázky rozdělení působnosti mezi ústřední a nově vzniklé autonomní orgány. Než tak pomnichovské Česko-Slovensko vůbec mohlo učinit, přišly tragické události 14. – 16. března 1939, vznik slovenského státu a Protektorátu Čechy a Morava a tím i faktický zánik československého státu.

Po 15. březnu 1939 se dějiny československých vlád a jejich úřadů výrazným způsobem zkomplikovaly. Na Slovensku vznikl po 14. březnu 1939 formálně nezávislý slovenský stát se svojí vlastní strukturou vládních orgánů. Podle ústavy z července 1939 bylo Slovensko prohlášeno republikou a byla přijata vlastní právní úprava postavení vlády. V Protektorátu Čechy a Morava byla na základě Výnosu Vůdce a říšského kancléře A. Hitlera z 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava vytvořena struktura protektorátních, formálně autonomních orgánů v čele s protektorátním prezidentem (zpočátku označovaným též jako státní prezident) E. Háchou a protektorátní vládou. Protektorátní prezident byl sice formálně hlavou protektorátní správy, avšak v praxi byl výkon autonomní administrativy a legislativy téměř plně v rukou vlády. Hácha se účastnil jen nejvýznamnějších zasedání vlády a svůj vliv vykonával spíše tím, že přednosta jeho kanceláře Jiří Havelka se stal zároveň náměstkem předsedy vlády.

Nejvýznamnější změnou v postavení vlády byl fakt, že i když podle zákona č. 330 / 1938 Sb. nadále vydávala vládní nařízení s mocí zákona, jejich vydávání bylo nově podrobena doзору říšského protektora. Již v září 1939 si navíc první protektor Konstantin von Neurath vymohl, aby mu vláda předkládala k předběžnému vyjádření nejen návrhy nařízení vlády, ale i důležité předpisy vydávané ministerstvy. Říšský protektor také využíval možnosti podat vládě návrh na přijetí určité právní úpravy pro území protektorátu. Protektor kontroloval vládu i tím, že mu musely být předkládány protokoly ze zasedání vlády.

Protektorátní vláda byla zpočátku pokračováním Beranovy vlády Druhé republiky bez účasti Slováka K. Sidora. Nová protektorátní vláda byla jmenována teprve po nástupu Konstantina von Neuratha do funkce říšského protektora 24. dubna 1939. V jejím čele stál generál ing. Alois Eliáš. Důležitou změnou bylo to, že byly zrušeny resorty zahraničních věcí a národní obrany. Nově byl zřízen Nejvyšší cenový úřad podřízený předsedovi vlády. Formálně tato vláda vydržela až do počátku roku 1942, v průběhu času v ní však došlo k četným zásadním změnám. V lednu 1940 došlo k útěku člena Protektorátní vlády Ladislava Feierabenda do emigrace, kde se stal zanedlouho členem exilové vlády v Londýně. Zároveň došlo k postupnému oslabování pozic Jiřího Havelky, který byl v kontaktu s odbojem, a vzrůstu vlivu Jaroslava Krejčího. Nakonec v dubnu 1941 Havelka na pokyn říšského protektora definitivně odešel z vlády, později byl zbaven i místa v čele prezidentské kanceláře, a po příchodu zastupujícího říšského protektora R. Hendricha došlo k zatčení předsedy protektorátní vlády Eliáše pro podezření z odbojové činnosti.

Protektorátní vláda stále úřadovala v prostorách Kolowratského paláce a v zásadě neměnila ani strukturu Předsednictva ministerské rady z doby Druhé republiky. Ubylo však administrativní zajištění styku mezi vládou a parlamentem, neboť Národní shromáždění se již po polovině prosince 1938 a po odhlasování výše zmíněného zmocňovacího zákona nesešlo. V roce 1939 přibýlo k původní struktuře Předsednictva ministerské rady ještě koordinační

oddělení, které mělo především na starosti zajištění styku mezi protektorátní vládou a říšskými orgány v Protektorátu, zejména mezi vládou a Úřadem říšského protektora. Tomuto oddělení náleželo zabezpečení styku se zástupcem protektorátní vlády v Berlíně dr. Chvalkovským a záležitosti protektorátních občanů, kteří vycestovali nebo se nacházeli mimo území Protektorátu. Právě přes toto oddělení byly podnikány vládní intervence ve věci zatčených státních zaměstnanců a úředníků. Od roku 1940 se na Předsednictvu ministerské rady soustředila evidence záležitostí vyplývajících z protektorátních protižidovských opatření. Zvláštním vládním nařízením byla zřízena Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí podřízená právě Předsednictvu ministerské rady. Předsednictvo ministerské rady mělo nově na starosti agendu protektorátního, tzv. vládního vojska. K předsednictvu byly administrativně přiřazeny i Ústřední statistický úřad, nově zřízený Nejvyšší úřad cenový a Komise pro zhospodárnění veřejné správy. Jako obecný princip platilo, že Předsednictvo ministerské rady provádělo likvidaci úřadů, které byly v souladu se vznikem Protektorátu zrušeny.

V první polovině roku 1941 došlo v Předsednictvu ministerské rady protektorátní vlády k částečné reorganizaci. I. odbor se začal označovat za odbor presidiální, do něhož přešly veškeré politické záležitosti, osobní kabinet předsedy protektorátní vlády a výše zmíněné koordinační oddělení zajišťující vzrůstající styk vlády s říšskými orgány. II. odbor pak byl odborem administrativním, zajišťujícím zbylé administrativní činnosti přiznané protektorátní vládě. V roce 1941 byl při Předsednictvu ministerské rady zřízen zvláštní referát pro likvidaci ministerstva zahraničních věcí, neboť Protektorát neměl vlastní mezinárodní subjektivitu, kterou převzala německá říše, a byl proto nucen uzavřít československé zastupitelské úřady.

Zvláštní pozornost si zaslouží angažovanost některých představitelů protektorátní vlády a vládních úředníků v domácím odboji, a to zejména v prvních měsících existence Protektorátu. Byl to především sám předseda protektorátní vlády ing. Alois Eliáš, který byl ve styku jak s představiteli domácího odboje, tak s prezidentem E. Benešem v Londýně. Pro svoji odbojovou činnost byl Němci sledován a po nástupu Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora byl zatčen a odsouzen k trestu smrti. Jeho poprava však byla odložena a byl držen jako „rukojmí“, který měl zabezpečit klid v Protektorátu. Po atentátu na Heydricha byl Eliáš popraven v kobylišké střelnici.

Ve vlastním Předsednictvu ministerské rady pak existovala jako vůbec jedna z prvních odbojových organizací tzv. Schmoranzova skupina tiskových tajemníků, zaměřená na zpravodajskou činnost. Původně agrární novinář Zdeněk Schmoranz byl vedoucím tiskového odboru Předsednictva ministerské rady a prostřednictvím ČTK a nově zřizovaných referentů tiskové služby, jimiž se cíleně stávali bývalí zpravodajští důstojníci rozpouštěné čs. armády, získával zpravodajsky cenné informace, které byly předávány A. Eliášovi, odbojovým organizacím Obrana národa a Politické ústředí i zahraničnímu odboji. Skupina však byla již v srpnu 1939 vyražena a její členové skončili na popravišti či v koncentračních táborech.

Na počátku roku 1942 došlo k zásadní reformě ústředních orgánů protektorátní správy, kterou zavedl zastupující říšský protektor Reinhardt Heydrich. Jejím účelem bylo omezit protektorátní autonomii při zachování její vnější fasády. Došlo především ke změně postavení protektorátní vlády a ke zrušení jejího Předsednictva. Byl zmenšen počet ministerstev, došlo k přesunu jejich kompetencí a především byla zásadním způsobem okleštěna dosavadní relativní autonomie protektorátní vlády. Stalo se tak na základě vládního nařízení ze dne 15. ledna 1942 č. 14/1942 Sb. Bylo zrušeno ministerstvo sociální a zdravotní správy, ministerstvo

veřejných prací a zejména také Předsednictvo ministerské rady. Část jeho pravomocí přešla na ministerstva, především na ministerstvo vnitra. To převzalo zejména administrativní záležitosti a přípravu vládní legislativy, stejně jako záležitosti státních zaměstnanců. Ministerstvu vnitra byly nově podřízeny Komise pro zřehpodárnění veřejné správy a Plánovací komise pro hlavní město Praha, které dosud patřily pod Předsednictvo ministerské rady. Ministerstvo vnitra též mělo za úkol dokončit likvidaci zrušených protektorátních úřadů. Další významná část působnosti Předsednictva ministerské rady – tiskové záležitosti – přešly na Ministerstvo lidové osvěty. Zrušením Předsednictva ministerské rady vlastně zaniklo rozhodování vlády jako kolektivního orgánu. Byla změněna i dosavadní forma přijímání právních předpisů a role protektorátní vlády a jejího úřadu v legislativním procesu. Vládní nařízení podepisoval jen předseda vlády a ministři pověření jejich provedením mohli vydávat samostatně příslušné prováděcí předpisy.

19. ledna 1942 jmenoval Emil Hácha podle Heydrichova návrhu novou protektorátní vládu. Jejím předsedou se stal Jaroslav Krejčí. Za povšimnutí stojí, že tento moravský právník začínal roku 1920 v Praze svoji kariéru právě jako úředník Předsednictva ministerské rady, poté se stal tajemníkem Ústavního soudu. Novým členem vlády se stal také symbol kolaborace Emanuel Moravec jako ministr školství a lidové osvěty, a dále Richard Bienert jako ministr vnitra, Adolf Hrubý jako ministr zemědělství a lesnictví, Jindřich Kamenický jako ministr dopravy a Josef Kalfus jako ministr financí. Zvláštním rysem této protektorátní vlády se stala účast německého ministra hospodářství a práce Waltera Bertsche v kabinetu a existence německých generálních zmocněnců v jednotlivých resortech. Tato vláda čítala pouze sedm členů.

Samo Předsednictvo ministerské rady bylo nahrazeno Sekretariátem předsedy protektorátní vlády. Z pravomocí a působnosti původního Předsednictva ministerské rady mu zůstal jen menší podíl, zejména z oblasti administrativního a kancelářského zajištění činnosti vlády a ministerského předsedy a některých orgánů podřízených předsedovi vlády včetně již zmíněné agendy vládního vojska. V této zmenšené podobě pracoval Sekretariát předsedy vlády až do samotného konce Protektorátu a nedotklo se jej ani ustavení poslední protektorátní vlády, jež vznikla v únoru 1945 pod vedením Richarda Bienerta.